

Наталія ЛЕВЧЕНКО, д-р філол. наук, проф.
акад. Академії наук вищої школи України
ORCID ID: 0000-0002-7535-6330
e-mail: NatLevchenko@hnpu.edu.ua
Харківський національний педагогічний університет
ім. Г. С. Сковороди, Харків, Україна

СИМФОНІЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ Й ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена аналізу синергії та спадкоємності творчості Григорія Сковороди й Тараса Шевченка. Основна увага концентрується на вивченні духовборчих і україноцентричних ідей Григорія Сковороди й Тараса Шевченка та їхнього впливу на формування української національної ідентичності в контексті сучасної російсько-української війни.

У статті було використано культурно-історичний, компаративний, герменевтичний методи.

Однією із заповрок стійкості й незламності українського народу в екзистенційній російсько-українській війні за право українців бути є українська класична література, яка в умовах воєнної травми набула значення гуманітарної зброї проти ворогів у питаннях формування й розвитку української національної ідентичності. У статті наголошується на симфонічній послідовній єдності творчості Григорія Сковороди й поета-пророка Тараса Шевченка, який засвоював і трансформував гуманістичні теорії українського барокового любомудра в більш радикальні програми дій.

Життєстверджувальні міркування Григорія Сковороди, зазнавши авторської трансформації в ліриці Кобзаря, переросли в націєтворчі ідеї, стали дороговказом у боротьбі за незалежність і територіальну цілісність України.

Ключові слова: українська національна ідентичність, лірика, українське культурне середовище, свобода, концепт, україноцентричні засади, українська барокова література, українська класична література.

Агресія росії щодо України стала причиною моральної катастрофи в багатьох державах світу і спричинила практичну аномію міжнародних організацій у питаннях захисту світового порядку й міжнародного права... У цьому контексті особливого значення набуває осмислення класичної спадщини української літератури як джерела моральної стійкості, національної свідомості та духовної мобілізації суспільства. Чому ж ми це джерело недостатньо плекали у своєму власному Я і в загальному Ми? Чому не завжди дбали про впровадження української національної ідеї в освітню систему від дитячого садочка до закладу вищої освіти? Чому замість того, щоб надати пріоритетності відновленню української національної ідентичності після багатовікової російської кабали, ми потрапили в турбулентність ідей "какая разніца" і "свободу на хліб не намажеш"?.. Питання болючі, на які важко знайти відповіді, бо ми так довго толерували свого ката московита, що під впливом його шовіністичної політики щодо українських національних цінностей виплекали в собі нав'язаний ним комплекс меншовартості, майже забули, що володіємо таким безцінним скарбом, як класична українська література, яка завжди продукувала відповіді на складні питання буття українського народу. Нам необхідно було її лише читати, вивчати й розуміти.

Анатолій Свидницький у романі "Люборацькі" ще в XIX ст. дорікав українцям: "Ми себе забули, а шляхтичі не забули, що ми були; то мовби на знак, що поконали козацьку волю... – двірських служак звуть козаками й зодягають їх начеб по-козацьки, тільки все на сміх... Запорожжя панам кісткою в горлі сіло; то щоб лучче його осміять, вони вчепили своїм дворякам оселедець; жмут волосся коло лівого вуха. Його там звуть: «Кок»" (Свидницький, б. д., с. 60–61).

Сучасна російсько-українська війна актуалізувала питання культурних та духовних основ української ідентичності. Ми згадали, що є нащадками славетного козацького роду. Ми відчули, що в нашій крові закорінений ген свободи. У процесі боротьби за свободу України ми зруйнували завойовницькі плани кремля й відновили підвалини української духовної

традиції, фундаторами якої свого часу були Григорій Сковорода й Тарас Шевченко.

Обидва мислителі представляють різні історичні епохи, однак їхні духовні орієнтири утворюють єдиний культурний континуум.

Ідеї духовного вдосконалення людини шляхом унікального синтезу античної мудрості, християнського богослов'я та української ментальності, що структурували філософію українського духу Григорія Сковороди, з новою силою прозвучали у творчості Шевченка, у якій закладено ключові ідеї свободи, гідності й відповідальності людини за історичну долю свого народу.

Синергія ідей Григорія Сковороди й Тараса Шевченка набула особливої актуальності у контексті сучасних викликів російсько-української війни. Хоча Сковорода був більше зосереджений на внутрішній свободі особистості, а Шевченко – на визволенні народу, обидва митці стали символами українського духу та моральними орієнтирами для багатьох поколінь.

Незважаючи на те, що Григорій Сковорода жив у XVIII ст., столітті, в якому московією було запрограмовано сучасну російсько-українську війну перейменуванням за наказом Петра I Московського царства шляхом найбільшої в світі політичної крадіжки – назви нашої країни Русь, привласненням нашої історичної спадщини, ліквідацією Катериною II гетьманської влади й Запорізької Січі, переписуванням московитами нашої історії, тотальною русифікацією осередків освіти й нищенням української ідентичності, – у його філософській системі центральне місце посідає ідея свободи. Для мислителя свобода має передусім духовний вимір: це – внутрішня незалежність людини від матеріальних спокус, влади та соціальних умовностей. Філософ обстоював особисту автономію та духовну гідність людини, демонструючи це і власним життям, зокрема прагненням до свободи, яку він вважав вищим даром, благом людини, головною метою і мірою її життя.

Г. Сковорода протиставляв свободу матеріальному світу, де панують користь і нажива. Він пропонував формулу правди як шлях глибокого самопізнання для усвідомлення своєї істинної суті, що веде до духовної свободи. Духовно вільні люди з Богом

у серці ніколи не дозволять собі руйнувати життя інших людей, грабувати, гвалтувати й убивати їх.

Один із найбільш вагомих скворородинознавців, професор Л. Ушкалов свободу називав сутністю життя мислителя: "Ідеться не лише про його науку – ідеться про його спосіб існування, бо навіть славетна автоепітафія нашого філософа "Світ ловив мене, та не спіймав" – то не що інше, як радикальний маніфест свободи" (Ушкалов, 2014, с. 24), який також можна розглядати як один із маркерів ментальної карти українського народу.

Для сучасних українців гасло "Воля або смерть" стало керівництвом до дій, визвольних і радикальних. Семантика концепту "свобода" нині, в умовах жажливої російсько-української війни, розтлумачується рівнозначно з концептом "життя" і відлунує у словах, що стали приспівом Державного Гімну України:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

За свободу українці нині платять дуже дорогу ціну, за неї віддають життя. Найнадійнішим і найсправедливішим гарантом свободи й безпеки України є українська армія.

В оді "De libertate" Григорій Сковорода проголошує свободу найвищою суспільною цінністю, пов'язаною з історичною пам'яттю та боротьбою за незалежність і уславлює її в образі "батька вольності" козацької доби Богдана Хмельницького, який очолив народне повстання проти деспотизму польської корони і шляхом визвольної війни повернув утрачену українську державність:

"Будь славен во вѣк, о муже избранне,
Вольности отче, герою Богдане!"

(Сковорода, 2010, с. 116).

"І це не просто історична ремінісценція, – пояснював свого часу професор Л. Ушкалов, – Хмельницький змальований тут в образі «другого Мойсея», який виводить свій народ із «єгипетської неволі»" (Ушкалов).

Попри різницю історичних часових площин, між творчістю Сковороди й Шевченка простежується внутрішній ідейний

зв'язок. Шевченко був знайомий із творами Сковороди ще з юності. У вірші "А. О. Козачковському" він згадує: "...куплю / Паперу аркуш. І зроблю / Маленьку книжечку. Хрестами / І везерунками з квітками / Кругом листочки обведу. / Та й списую Сковороду" (Шевченко, 2012, с. 384).

Мотивно-образна система поезії українського барокового любомудра частково зазнала художньо-сміслової трансформації у поетичному світі Кобзаря.

У творчості Тараса Шевченка концепт свободи, оспіваний Григорієм Сковородою, набуває нового виміру. Якщо для Сковороди вона передусім внутрішня, то для Шевченка – соціальна, національна і політична. В поезії Кобзаря духовна ідея свободи Григорія Сковороди трансформується в програму національного визволення, а ідея державності та свободи українського народу розвивається як динамічний світоглядний процес, пов'язаний з історичною долею України: "Добра не жди, / Не жди сподіваної волі – / Вона заснула: цар Микола / Її приспав. А щоб збудить / Хиренну волю, треба миром, / Громадою обух сталить, / Та добре вигострить сокиру – / Та й заходиться вже будить" (Шевченко, 2012, с. 580).

Для Шевченка свобода – це не лише стан душі, а конкретне право народу на самовизначення, власну державу та гідне життя без колоніального гніту росії. Він трансформував філософські роздуми Сковороди у площину активної дії та національного спротиву: "Борітеся – поборете, / Вам Бог помагає! / За вас правда, за вас слава / І воля святая!" (Шевченко, 2012, с. 295). Ці Шевченкові слова набули екзистенційної конотації, коли їх прочитали захисники України у визволеному від російських окупантів місті Балаклія Харківської області після того, як зірвали проросійську агітацію на одному з рекламних бігбордів.

Якщо Сковорода шукав "Горню Республіку" всередині людини і розбудовував її в анагогічному світі, який є найвищим, містичним рівнем сприйняття дійсності, який відсилає до Царства Небесного, есхатологічних сенсів та виконання Божих обітниць, і вважав тим сакральним, духовним виміром, що існує на протигагу виміру земному, що розкривається через анагогічне тлумачення Святого Письма, символізуючи вічне життя, то Шевченко прагнув збудувати її на оновленій

українській землі, де "врага не буде супостата, а буде син, і буде мати, і будуть люде на землі" (Шевченко, 2012, с. 640). Це пророцтво поета є символом надії на світле майбутнє України, перемоги добра над злом, очищення від ворогів та мирного життя на рідній землі. Воно часто тлумачиться як заповіт поета майбутнім поколінням і стало особливо актуальним нині для українських лідерів, громадян, воїнів-захисників як символ віри в перемогу у визвольній війні проти росії.

Отож Сковорода створює філософський фундамент свободи, а Шевченко надає йому історико-політичного звучання.

У такий спосіб в українській культурній традиції формується своєрідна духовна "симфонія", яка проявляється як синергійна єдність, діалог двох різних епох: духовної автономії та національного визволення.

Мотив свободи як найвищої цінності в творчості Г. Сковороди: "Что то за волность? Добро в ней какое? / Ины говорят, будто золотое" (Сковорода, 2010, с. 116), – трансформується в "Заповіті" Т. Шевченка на рівні типологічного інтертекстуального зв'язку шляхом осмислення свободи як фундаментальної національної справедливості та історичної цінності: "Поховайте та вставляйте, / Кайдани порвіте / І вражою злою кров'ю / Волю окропіте" (Шевченко, 2012, с. 319).

Викриття соціальної несправедливості та моральної деградації суспільства в сатирі на суспільну неправду Г. Сковороди "Всякому городу нрав і права..." на рівні ідейно-стильової спадкоємності увиразнюється в сатиричній поемі Т. Шевченка "Сон (У всякого своя доля...)" як сатирично-гротескне викриття імперської верхівки росії.

Сковородинська філософська концепція покликання людини через її місію "сродної праці", наприклад, у байці "Орел і Черепаха" в рецепції Т. Шевченка трансформується в роздуми про призначення поета у віршах "Доля", "Муза".

Біблійна символіка духовних віршів збірки "Сад божественних пісень" у межах інтертекстуальної традиції переосмислюється Т. Шевченком, наприклад, у його творах "Ісаія. Глава 35", "Неофіти", де біблійні фігуральні образи зі сквородинської площини алегоричної екзегези Святого Письма перенаправляються Т. Шевченком у морально-філософську та історіософську сфери.

Антитеза духовного і марнотного світу в збірці Г. Сковороди "Сад божественних пісень" як мотив протиставлення істинної "внутрішньої людини" та світу марноти підхоплюється Т. Шевченком у його посланні "І мертвим, і живим, і ненарожденним..." і перевтілюється в гостру критику духовної порожнечі української еліти: "Раби, подножки, грязь Москви, / Варшавське сміття – ваші пани / Ясновельможнії гетьмани. / Чого ж ви чванитеся, ви! / Сини сердешної України! / Що добре ходите в ярмі, / Ще лучше, як батьки ходили" (Шевченко, 2012, с. 302).

Т. Шевченко вибудовує світоглядну паралель між духовною істиною пращурів та соціальною фальшкою своїх сучасників: "Славних прадідів великих / Правнуки погані!" (Шевченко, 2012, с. 301).

З глибини XIX століття пробуджують національну свідомість інші засадничі ідеологеми творчості Тараса Шевченка:

- українська мова як інструмент формування української ідентичності, якій загрожує багатовікова шовіністична політика російської імперії ("Я на сторожі коло їх поставлю слово" (Шевченко, 2020, с. 691));

- важливість відродження генетичного коду вкраїнців ("Все розберіть... та й спитайте / Тоді себе: що ми?... / Чий сини? яких батьків? / Ким? за що закуті?" (Шевченко, 2020, с. 12));

- безмежна непроминальна любов до України ("Я так її, я так люблю / Мою Україну убогу, / Що проклену святого Бога / За неї душу погублю" (Шевченко, 2020, с. 442));

- готовність до кривавого вирішального бою за свободу ("Як понесе з України / У синєє море / Кров ворожу... отойді я / І лани і гори – / Все покину, і долину / До самого Бога / Молитися... а до того / Я не знаю Бога" (Шевченко, 2020, с. 383));

- усвідомлення жажливих випробовувань війною як розплати за толерування українцями власного ката, тобто московита, за тривалий компроміс із ворогом ("І за що мене карають, / Я й сама не знаю! / Мабуть, за те, що всякому / Служила, годила... / Що цареві московському / Коня напоїла!..." (Шевченко, 2020, с. 317));

- застереження від стосунків із поневолювачами України ("Кохайтеся, чорнобриві, / Та не з москалями, / Бо москалі – чужі люде, / Роблять лихо з вами" (Шевченко, 2020, с. 38)).

Таким чином ідейно-образна система творчості Григорія Сковороди стала важливим духовно-філософським підґрунтям української літературної традиції загалом і творчості Тараса Шевченка зокрема, де сковородинські мотиви зазнають художньої трансформації. Обидва мислителі проголошують цінність людської гідності. Для Сковороди – це духовна самодостатність, для Шевченка – право народу на історичне існування. Сковорода створює символічно-алегоричну поетику притч і філософської лірики, тоді як Шевченко формує емоційно-драматичну поетичну мову національного Пророка. Барокова морально-етична проблематика Сковороди переосмислюється у контексті історіософської та національно-визвольної концепції Кобзаря.

У цьому контексті їхню творчість можна розглядати як своєрідний діалог вже не двох, а трьох епох української культури.

Символічним виміром культурної агресії росії стали її атаки на пам'ятники Григорію Сковороді і Тарасові Шевченку під час російсько-української війни.

Росіяни спочатку засобами міфотворення в літературознавстві намагалися вкрасти в українців Г. Сковороду, проголосивши російською спадщиною всю літературу, написану старорусською мовою.

Від початку повномасштабного вторгнення росіяни неодноразово здійснювали атаки на українського мислителя (знищили Національний літературно-меморіальний музей Григорія Сковороди у селі Сковородинівка), але гіпсовий і бронзовий пам'ятники барокового митця вціліли в епіцентрах вибухів під час повітряної атаки росії на Музей Григорія Сковороди та на один із навчальних корпусів ХНПУ (бо він носить його ім'я). Під час пошкодження російськими загарбниками іншого навчального корпусу цього університету було знищено скляні вітражі В. Сухомлинського й А. Макаренка, але поза межами законів фізики по центру між ними вцілів вітраж Г. Сковороди. Того ж дня постраждала будівля Харківського видавництва "Майдан", але унікальна перша книжка тримовного видання харківських байок Г. Сковороди дивом залишилася неушкодженою.

Дісталось від московитів і пам'ятникам Тарасові Шевченку.

Під час російської окупації Бородянки навесні 2022 року монумент Кобзаря було розстріляно зі стрілецької зброї. Попри значні руйнування навколишніх будівель, пам'ятник залишився стояти і став міжнародним символом злочинів російської армії проти цивільної інфраструктури та культурної пам'яті.

В Ізюмі під час боїв 2022 року пам'ятник Тарасові Шевченку зазнав пошкоджень унаслідок обстрілів і вибухових хвиль, які зруйнували значну частину історичної забудови міста. Пошкодження московитами пам'ятників у місті відбувалося на тлі масштабного руйнування українських культурних і меморіальних об'єктів.

У Балаклії пам'ятник Шевченку потрапив у зону бойових дій. Після звільнення міста у 2022 році монумент став одним із символічних місць відновлення українського символічного простору – на ньому було встановлено український прапор.

В інших містах України пам'ятники Тарасові Шевченку також опинилися під загрозою руйнування через обстріли. Наприклад, у Харкові відомий монумент Кобзарю було спеціально укрито мішками з піском для захисту від можливих артилерійських ударів.

Цілилася московія і в сучасних митців, які популяризували творчість Т. Шевченка, наголошували на зростанні її актуальності як однієї із форм відповіді на виклики сучасної російсько-української війни. Сергій Пущенко – автор проєкту "Фронтний кобзар", дизайну цього видання та 50-ти фотографічних мистецьких творів-колажів, у якому було поєднано вічне Тарасове слово з документалізованим сьогоденням боротьби українського народу за право жити у своїй державі, – був убитий московитами в бою під Києвом 2 березня 2022 року.

Сукупність цих фактів свідчить, що атаки на пам'ять про митців-класиків чи пошкодження пам'ятників українським культурним діячам є частиною ширшої стратегії війни проти української історичної пам'яті та української національної ідентичності. Символічні постаті національного пантеону, зокрема Григорія Сковороди й Тараса Шевченка, стають

мішенями не лише внаслідок бойових дій випадково, – московити прицільно б'ють по них, бо вважають їх знаками української державності.

Таким чином, атаки на пам'ятники Григорія Сковороди і Тараса Шевченка під час російсько-української війни є проявом боротьби не лише за території, а й за історичну пам'ять, українську національну ідентичність і символічний простір України.

Попри спроби знищення національних символів московитами, культурна спадщина українського народу демонструє стійкість. Постаті Г. Сковороди і Т. Шевченка, уособлюючи традицію боротьби українського народу, його прагнення до свободи, самопізнання та національної гідності, набувають нового значення як духовні символи спротиву.

Список використаних джерел

Біблія або книги Святого Письма Старого й Нового Завіту, із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена (2005). Пер. Івана Огієнка. Українське Біблійне товариство.

Свидницький, А. (б. д.). *Люборацькі. Сімейна хроніка*. Київ–Львів. 303 с. <https://shron1.chtyvo.org.ua/Svydnytskyi/Liuboratski.pdf>

Сковорода, Г. (2024). *Басни Харківські. Байки Харківські. Kharkiv Fables* (Упорядкування, адаптація авторського тексту до сучасної української мови, післямова Н. Левченко; переклад англійською мовою О. Литвиненко). Майдан.

Сковорода, Г. (2010). *Повна академічна збірка творів* (за ред. Л. Ушкалова). Майдан.

Ушкалов, Л. (б. д.). *"Душу й тіло ми положим за нашу свободу...": що таке свобода для українця?*". Електронний ресурс. Режим доступу: <https://kharkiv-nspu.org.ua/archives/5497>

Ушкалов, Л. (2014). *Сковорода, Шевченко, фемінізм... : Статті 2010–2013 років*. Майдан.

Чижевський, Д. (2004). *Філософія Г. С. Сковороди*. Прапор.

Шевченко, Т. (2012). *Кобзар* (передм. П. Мовчана). Видавничий центр "Просвіта".

Шевченко, Т. (2020). *Кобзар (Фронтний кобзар)* (Автор проєкту "Фронтний кобзар", колажів і дизайну видання С. Пущенко). Майдан.

Pelc, J. (1973). *Obraz – Słowo – Znak*. Studium o emblematach w literaturze staropolskiej. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdansk.

References

The Bible, or the Holy Scriptures of the Old and New Testaments, newly translated into Ukrainian from the ancient Hebrew and Greek (2005) / trans. by Ivan Ohienko. Ukrainske Bibliine tovarystvo.

Svydnytskyi, A. (n. d.). *Liuboratski. The Chronicle of Simeina*. Kyiv–Liaiptsig. <https://shron1.chtyvo.org.ua/Svydnytskyi/Liuboratski.pdf>

Skovoroda, H. (2024). *Basny Kharkovskii. BaiKy Kharkivski. Kharkiv Fables* (Arrangement, adaptation of the author's text to the modern Ukrainian language, afterword by N. Levchenko; transl. by O. Lytvynenko). Maidan.

Skovoroda, H. (2010). *Complete academic collection of works* (edited by L. Ushkalova). Maidan.

Ushkalov, L. (n. d.). *'We will lay down our lives for our freedom...': what does freedom mean to a Ukrainian?* URL: <https://kharkiv-nspu.org.ua/archives/5497>

Ushkalov, L. (2014). *Skovoroda, Shevchenko, feminism... : Articles from 2010–2013*. Maidan.

Chyzhevskiy, D. (2004). *The Philosophy of H. S. Skovoroda*. Prapor.

Shevchenko, T. (2012). *Kobzar* (Preface by P. Movchan). Publishing center "Prosvita".

Shevchenko, T. (2020). *Kobzar (Frontline Kobzar)* (Author of the project "Frontline Kobzar", collages and design of the publication S. Pushchenko). Maidan.

Pelc, J. (1973). *Image – Word – Symbol. A Study of Emblems in Old Polish Literature*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdansk.

Отримано редакцією збірника / Received: 07.04.26

Прорецензовано / Revised: 22.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 26.05.26

Опубліковано / Published: 29.05.26

Natalia LEVCHENKO, PhD (Philol.), Prof.

Member of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-7535-6330

e-mail: NatLevchenko@hnpu.edu.ua

Kharkiv National Pedagogical University

named after H. S. Skovoroda, Kharkiv, Ukraine

**A SYMPHONY OF LITERARY CREATIVITY
BY HRYHORII SKOVORODA AND TARAS SHEVCHENKO
IN THE CONTEXT OF THE CHALLENGES
OF THE CURRENT RUSSIAN-UKRAINIAN WAR**

This article is devoted to an analysis of the synergy and continuity in the works of Hryhorii Skovoroda and Taras Shevchenko. The main focus is on the study of the spiritual and Ukraine-centred ideas of Hryhorii Skovoroda and Taras Shevchenko and their influence on the formation of Ukrainian national identity in the context of the current Russian-Ukrainian war.

The article employs cultural-historical, comparative and hermeneutic methods.

One of the guarantees of the resilience and indomitability of the Ukrainian people in the existential Russian-Ukrainian war for the right of Ukrainians to exist is Ukrainian classical literature, which, in the context of wartime trauma, has acquired the significance of a humanitarian weapon against enemies in matters of the formation and development of Ukrainian national identity. The article highlights the symphonic, consistent unity of the works of Hryhorii Skovoroda and the poet-

prophet Taras Shevchenko, who assimilated and transformed the humanistic theories of the Ukrainian Baroque philosopher into more radical programmes of action.

Hryhorii Skovoroda's life-affirming reflections, having undergone an authorial transformation in the Kobzar's poetry, evolved into nation-building ideas and became a guiding light in the struggle for Ukraine's independence and territorial integrity.

Keywords: *Ukrainian national identity, poetry, Ukrainian cultural environment, freedom, concept, Ukraine-centric principles, Ukrainian Baroque literature, Ukrainian classical literature.*

Автор є членом редколегії видання, тому не брала участі у рецензуванні та прийнятті рішення щодо публікації цієї статті.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author is the member of the editorial board of the publication, therefore she did not participate in reviewing and making a decision on the publication of this article.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.